

'ולא תהא כוהנת כפונדקית'

יוסי כץ, על חשבון הקרבנות: עיונים חדשים בסוגיות הסכם השילומים, הפיצויים האישיים והשבת רכוש הקרבנות בישראל, תל-אביב: משרד הביטחון, תשס"ט, 336 עמ'

בספרו 'על חשבון הקרבנות', ספרו השני בנושא הטעון של הסכמי השילומים ומה שנגזר מהם,¹ יוסי כץ מתאר, מנתח ומעריך את חיפושיה של מדינת ישראל הצעירה אחר דרך להשתמש בכספי השילומים והפיצויים האישיים מגרמניה כדי למלא את מה שראו מנהיגי המדינה בעת ההיא כצרכיה הכוללים של ישראל. כן הוא משחזר, מנתח ומעריך את הקרנתה של המדינות הזאת על זכויותיהם וצורכיהם של היהודים זכאי הפיצויים, את ההתנגדויות שעוררה המדיניות

'ולא תהא כוהנת כפונדקית' (משנה, יבמות טז, ז) – מתוך דבריו של חבר הכנסת בנימין מינץ במליאת הכנסת בדיון בהצעת החוק בסוגיית הנכים, נימוקיו לשינויים היסודיים שתבע יחד עם חבר הכנסת משה ארס: 'בשעה שממשלת ישראל קיבלה על עצמה את הסכם השילומים ופטרנו במפורשת את גרמניה מלדאוג לקיומם ולפרנסתם של נכי הדיפות הנאציות שהם אזרחי ישראל, קיבלנו על עצמנו את האחריות המשפטית הפשוטה, שאנו מקבלי השילומים נדאג להם [...] העובדה היא שאחינו אלה לא קיבלו עד היום שום טובת הנאה מכספים אלה הזורמים אלינו מגרמניה. ולא עוד אלא שאין הם זכאים לשום הקלה [...] כפי שזה נהוג במדינות אחרות. ולא תהא כוהנת כפונדקית. האם דווקא מדינת ישראל, מדינת היהודים תעשה עוול לאומללים הללו? האם בכל מדינות העולם התרבותיות הם יקבלו את זכויותיהם ואצלנו לא?' (עמ' 82-83). נראה שמינץ ביקש לומר שאל למדינת ישראל (כוהנת) לדאוג לניצולי השואה פחות משדואגות להם מדינות אחרות (פונדקית).

1 ספרו הראשון ראו: י' כץ, רכוש שנשכח: לגורל רכושם של קורבנות השואה המצוי בישראל, ירושלים תש"ס.

הזאת בשלבי גיבושה, ואת הצל העכור שהטילה – ועודה מטילה – על החברה הישראלית.

כץ מכוון זרקור בספרו אל אחת הפרשיות המייסרות בהיסטוריה של ישראל, ומעמיד בפני החברה, המדינה ומוסדותיה גם בימים האלה מראה חשובה. בספר שישה פרקים. בראשון כץ דן בהחלטתה של המדינה להתמקד בהסכם השילומים בתביעה הקולקטיבית, בהעדפתה את מה שהוא מגדיר 'צורכי המדינה' ובוותוריה בהסכם על צורכי הפרט. בפרק השני המחבר עוסק בויתור אחר שוויתרה הנהגת המדינה לגרמניה בקבלה עליה לפצות את הטמפלרים על רכושם בישראל, בנסיבות שבהן התקבלה החלטה זו, ובניכוי היחסי של סכומי הפיצויים מכספי השילומים. הפרק השלישי נסב על הסכמתה של ישראל לגרוע מרשימת הזכאים לפיצויים אישיים מגרמניה את מי שעלו לישראל עד מועד חתימת ההסכם, ועל המאבק שניטש בישראל כנגד הסכמה זאת. בפרק הרביעי כץ עוסק בחקיקת 'חוק נכי רדיפות הנאצים, תשי"ז – 1957', חוק אשר השווה חלקית את סכומי הפיצויים האישיים שהוענקו לנכי שואה שעלו לישראל לסכומי הפיצויים האישיים שהעניקה גרמניה לנכים שנתרו באירופה, ובמאבקי המחוקקים להעלות את סכומי הפיצויים. בפרק החמישי כץ דן במערך האינטרסים של המדינה בסוגיית התביעות לפיצויים אישיים מגרמניה וב'תעשיית' העמלות שגבו גורמים פרטיים וציבוריים מהניצולים בגין הכנת תביעותיהם. בפרק השישי נדונה השאלה המנקרת של הרכוש שנשכח או אולי רכוש שהושכח במודע ובמכוון על ידי בעלי עניין פרטיים וציבוריים במדינת ישראל. כץ סוקר ומנתח גם את ההתפתחויות בישראל מאז שחשף – לראשונה בשנת 1997 ואחר כך בספרו הקודם בנושא, משנת 2000 – את דפוסי טיפולה של המדינה בפיצויים וברכוש שנשכח. בפרק זה הוא מסביר כיצד יכלו ניצולי השואה כבר

מוצג בספר לראשונה. בכתבו על חלקו כזורה האור העיקרי על הסוגיה שבמוקד ספרו, הוא נסמך בעיקר על זיכרונותיו ועל מסמכים ודפי עמדה שאת חלקם כתב הוא עצמו והגיש לשותפיו לניסיונות להסדרת האנומליות שעליהן הצביע בממצאיו כחוקר.

לעומת עיסוקם הנמרץ של מספר חוקרים בהסכמי השילומים, ברקעם ובהדים שעוררו בארץ, בולטת בקלישותה הכתיבה בנושא התביעות האישיות והרכוש הנשכח. מן הבחינה הזאת אי אפשר להגזים בחשיבות תרומתו של כץ בעצם הארת הסוגיה, בשרטוט קווי המתאר העיקריים שלה, ובתיאור וניתוח של חלק ממנה לפרטי פרטים. לא פחות מן התרומה ההיסטוריוגרפית חשובה תרומתו של כץ בחשיפת הסוגיה, על משמעויותיה המוסריות ואחרות, לדיון ציבורי. פרסומן של ידיעות בעיתונות היומית הישראלית גם בימים הללו על עורכי דין ישראלים הגובים עמלות מופקעות מניצולי שואה ומיורשיהם, והמוכרים להם שירותי ייצוג לפני החברה להשבת רכוש, ייצוג שספק אם הוא נדרש להם כלל, רק מחדד את המועקה המתלווה לקריאת ספרו הנוקב של כץ.

קוצר היריעה המתחייב כאן פוטר אותי מן הצורך להרחיב בעניינים אשר נדונו במחקרים קודמים למחקרו של כץ – מקורו של רעיון השילומים, עיתויו והגיונותיו המגוונים; הפעולות הדיפלומטיות להשגתן, הפעולה הציבורית בארץ להבטחת התמיכה הפוליטית בו וחלוקת התפקידים בין דוד בן-גוריון לבין משה שרת למימוש של המהלך הטיטני הזה, מהלך שבנסיבות אותו הזמן ומבחינות רבות היה מתכון כמעט בטוח להתאבדות פוליטית; חלקם של האישים האחרים והפקידים הרבים שפעלו לכינון ההסכם; התגובות על ההסכם בארץ – שמרביתן היו קשות ונוקבות – וניסיונות ההתמודדות אתן; סכום התביעה

לפני עשרות שנים, וודאי היום, ליהנות מיתרת הרכוש שנותרה להם ללא יורשים אילו מילאה המדינה את חובתה כלפי אזרחיה ניצולי השואה וטיפלה בכך כראוי לה ולהם. בנספחים שבספר מרוכזים ההסכמים והחוקים העומדים במוקד הדיון, והחושפים גם הם את פניהם – פעמים הלא מחמיאים – של הגופים והאישים שעשו במרחב הזה. את הספר כץ מסיים ב'סוף דבר' שבו הוא תר אחר 'הסבר על' או 'משתנה מערכתי', כפי שהוא מכנה זאת, אשר יוכל להסביר לדעתו טוב משעשה עד אותה נקודה את התעלמות הממשלה והחברה הישראלית מזכויותיהם ומצורכיהם של ניצולי השואה. את השורות האחרונות בפרק הזה הוא מייחד לקריאה גדולה לתקן את אשר עוד ראוי ואפשר לתקן בנושא העגום הזה, ואף מציע למדינה לנסות ולפתוח את הסכם השילומים עם גרמניה ולתבוע את הכנסת השינויים ההכרחיים בו. לישראל, כך הוא אומר, יש המעמד והזכות המוסריים לעשות כן.

את השאלות שהעלה ואת התשובות עליהן קיבל המחבר בחיבור בן כ-90,000 מילים (כולל הערות שוליים, נספחים, רשימות ביבליוגרפיות ומפתחות). הוא נע בספרו בין תפקידו כחוקר המגלה תופעה והחוקר אותה, לתפקיד העד המספר על חלקו בניסיונות להזעיק את הציבור להתמודד עם פגיעה; בין עמדת החוקר המציע לקוראיו ייצוג של עבר מורכב ומייסר, לבין עמדה של מי שהיה לפעיל בעלילה עצמה ומתאר את חלקו החשוב והמרכזי בניסיונות לתיקונה; בין החוקר הרנקאי המבקש לספר את מה שאירע בעליל' לבין העד היועץ הבכיר לגופים שקמו כדי לטפל בכמה מן הנגזרות של הסוגיה הקשה שעליה התריע.

בעסקו באירועים שבהם לא נכח, ושלא חווה באופן בלתי אמצעי, כץ נסמך על תיעוד ארכיוני מגנזן המדינה, מהארכיון הצינוני המרכזי, מארכיון הכנסת ומארכיון העבודה, תיעוד שחלקו

הראשוני ותהליך הכרסום בו במהלך המשא ומתן עד להתגבשות הסכום הסופי ודרכי התשלום ופרישתו; המצב הכלכלי הקשה ששרר אז במדינה הצעירה עד כדי יצירת איום קיומי, כפי שמגדיר זאת כץ עצמו – מצב זה נבע מהוצאות מלחמת העצמאות, מצורכי הביטחון השוטף ומצורכי קליטת העלייה חסרת התקדים בהיקפה בשנותיה הראשונות של המדינה, וכך נוצר פער עצום בין היבוא ליצוא, יתרות מטבע החוץ אזלו כמעט לחלוטין, ולא היה בכספי המלווים והמענקים מארצות־הברית ומיהדות הגולה כדי לכסות את הגירעון, עד שכבר בשלהי 1950 קבע דוד הורוביץ, מנכ"ל משרד האוצר דאז, כי בלא קבלת שילומים מגרמניה תתחולל 'שואה כלכלית'.

במציאות זו, מסביר כץ, לא הייתה לממשלה בְּרָה אלא להשליך את יהבה על השילומים מגרמניה, ולוותר בשורה של סעיפים עקרוניים שהקשו את המשא ומתן, בין השאר בתביעות הפיצויים האישיים, מתוך חשש שגרמניה תחזור בה מעצם הסכמתה לשילומים, הסכמה שהושגה בדי עמל. כבר אז היה זה סוד גלוי שהקנצלר קונרד אדנאואר נתקל באופוזיציה רחבה מבית, שכללה שרים בכירים, לרבות שר האוצר בממשלתו, ושגם דעת הקהל בארצו לא הייתה נוחה מרעיון השילומים. השתלבותה המהירה של מערב גרמניה בקהילה הבינ־לאומית המערבית, החשיבות שיוחסה לגיוסה לצד המערב במלחמה הקרה, ופרוץ מלחמת קוריאה יצרו מצב בין־לאומי שבו כורסמה היכולת להפעיל לחץ מוסרי או פוליטי על גרמניה, ונשמט אחד המנופים האפשריים לאילוצה להגמיש את עמדותיה בנושא השילומים. זה מה שעמד ביסוד הַרְאָל־פוליטיק המסביר לדעת כץ ואחרים את נכונותם של ראש הממשלה בן־גוריון, של שר החוץ שרת ושל אחרים בהנהגת המדינה לנקוט מדיניות ויתורים. את הוויתורים האלה אז ואת ההתעלמות מן הצורך לתקן את פגיעתם

בניצולי השואה בהמשך תולה כץ, בעקבות חוקרים אחרים, במשהו תודעתי, אידאולוגי, עמוק, בסוג של ניכור הכרוך לדעתם בשלילת הגולה, בדימוים של הניצולים לשארית פְּלֵטָה, ובחומרים שמהם נבנה האתוס הישראלי בראשית ימי המדינה, חומרים שניצולי השואה ומה שהם סימלו בעיני ההנהגה לא יכלו להיות חלק מהם.

ספרו של כץ, המחדש בשורה של נושאים, ראוי להצגה וניתוח נרחבים מן המתאפשר כאן. יש בו פרקים מאלפים ולעתים גם נוקבים ומביכים לקורא ישראלי, למשל תיאור שורת הוויתורים שנאלצה ישראל לוותר במהלך חודשי המשא ומתן על הסכם השילומים ובתוכם בסוגיית פיצויי הטמפלרים על רכושם בארץ, שנתגלגלה להיות אבן נגף רצינית בדרך לאישור ההסכמים; הוויתור הישראלי בנושא הפיצויים האישיים, ומשמעות הדבר עבור הנכים מקרב הניצולים,

אביטל, ועדה שהוא עצמו מונה לייעץ לה. אחד מהישגיה של ועדה זו היה החלטת הממשלה על הקמת 'החברה לאיתור ולהשבת נכסים של נספי השואה', וכבר ניתן לראות את פרות פעילותה. דירקטוריון החברה החליט בתחילת 2008 על העברתם של 100 מיליון ש"ח עד אפריל 2008 לטובת כ-12,000 אלף ניצולי שואה נזקקים: 75 מיליון ש"ח נועדו לחלוקה של מענק אישי חד-פעמי של 6,000 ש"ח בהעברה ישירה לחשבון האישי של כל אחד מאותם הניצולים, ו-25 מיליון ש"ח נועדו לתמיכה במפעלים המסייעים לניצולי שואה באמצעות גופים ומוסדות. בערב חג הפסח תשס"ח הועבר לחשבונות הבנקים של ניצולים סכום של 60 מיליון ש"ח – מענק אישי של 6,000 ש"ח לכל ניצול, ועד סוף 2008 אמור היה המענק להינתן לזכאים נוספים העומדים בקריטריונים שפרסמה החברה. לקראת 2009 אמור היה להיקבע היקף הסיוע הנוסף לניצולי שואה והיקף הסיוע שיועבר למוסדות הנצחה העוסקים בזיכרון השואה, בחינוך ובהסברה.

לדברי כץ עד קיץ 2008, כשנתיים מאז החלה החברה לפעול, הועברו לידיה כסף, נדל"ן ומניות של נספים שהוחזקו בידי האפוטרופוס הכללי, 'קרן קיימת לישראל' ו'חברת יק"ט נאמנות'. על בסיס רשימות בעלי הרכוש שנמסרו לחברה ועל סמך ממצאי ועדת החקירה הפרלמנטרית בנוגע לחשבונות בבנקים, פרסמה החברה באתר האינטרנט שלה את שמותיהם של כ-66,000 בעלי רכוש (שהיו ידועים לה באמצע 2008), מהם כ-55,000 בעלי מניות ב'חברת יק"ט נאמנות', 2,300 בעלי רכוש (כספים ונדל"ן) שרכושם הוחזק בידי האפוטרופוס הכללי, 200 בעלי רכוש נדל"ן שרכושם הוחזק בידי 'קרן קיימת לישראל' והשאר בעלי פיקדונות בבנקים. עד אמצע 2008 הוגשו לחברה כ-6,600 בקשות להשבת רכוש, ומהן אושרו 105 בקשות ל-115 יורשים, ועשרה

הצורך למצוא דרך לגשר על הפער שנוצר בין הניצולים שבחרו לעלות לישראל לבין אלה שבחרו או אולצו להישאר – גם מן הטעם הזה – באירופה או בארצות-הברית; סקירת מכלול הגופים הציבוריים והפרטיים שעשו בתעשיית הטיפול בפיצויים האישיים משעה שהתברר כי זהו מכרה זהב, וחדירת הגורמים השלייליים לתוך התעשייה הזאת; כניסתה של 'קרן קיימת לישראל' למעגל הפעולה הזה, העמלות הגבוהות שגבתה והתרומות שכפתה על המטופלים.

פרק חשוב במיוחד מבחינת אתגר ההתמודדות שהוא מציב לציבור הישראלי עוסק ברכוש הרב של יהודי אירופה שנרכש ברובו בשנות העשרים והשלושים, ושהיה מצוי עד לא מכבר בידי האפוטרופוס הכללי של מדינת ישראל וגופים אחרים. כץ הביא את הגילוי הזה לידיעת הציבור כבר במאמר שפרסם ב-7 במאי 1997 בעיתון 'הארץ'. רכוש רב בנדל"ן ובכספים שמקורו בהשקעות של יהודי אירופה בארץ-ישראל, יהודים אשר נספו לימים בשואה, הוחזק – וחלקו עדיין מוחזק – בידי גופים הקיימים עד היום. לצד האפוטרופוס הכללי נמנים עם גופים אלה 'קרן קיימת לישראל' וחברת הבת שלה 'הימנותא', 'חברת הכשרת היישוב', 'קהיליית ציון' (קצ"א), 'גאולה', 'הנוטע', 'משק', 'הכשרת מפרץ חיפה', 'מעגל', 'המנחיל', ועוד לא מעט חברות נדל"ן ואחרות שעסקו בקנייתן ובמכירתן של קרקעות ליהודים; ב'בנק לאומי' (בנק אפ"ק בתקופת היישוב) ובבנקים נוספים ובידי 'חברת יק"ט נאמנות', מיסודה של חברת 'אוצר ההתיישבות היהודים', הוחזקו עד לאחרונה כספים וניירות ערך של יהודים שנספו בשואה. כץ מתאר את מאבקו לאלץ את הגופים הללו לפרסם רשימות של הרכוש, המניות והכספים שהחזיקו בידיהם, ואת הקמתה של ועדת החקירה הפרלמנטרית בראשותה של חברת הכנסת קולט

במקומות שבהם כץ מתאר את המשא ומתן על השילומים מזווית הראייה הגרמנית ואת הפעילות האוסטרלית הערה בסוגיית רכוש הטמפלרים. בשני המקרים הללו כץ נשען בעיקר על התיעוד של הצד הישראלי ולא על תיעוד גרמני, אוסטרלי או בריטי המציג מכלי ראשון את מהלכו של הצד הזר. מכבידה במיוחד התנדדותו של כץ על ציר ההסבר שהוא מבקש להציג. הוא מתקשה להתמודד עם הפער בין מה שהוא מיטיב לתאר כתשתית העניינית והעובדתית להחלטות ולפעולות שננקטו סביב השילומים, לרבות הוויתורים הכואבים שהיו הכרחיים לעצם השגת ההסכם, לבין מאמציו לאתר את האקדח המעשן בתארו את הקלות הבלתי נסבלת שבה ויתרו הפקידים הבכירים ומקבלי ההחלטות על האינטרסים של הניצולים. הוא מיטלטל בין קביעתו שלא הייתה בעצם בררה שלא לוותר בעניין הרכוש הטמפלרי לבין דבריו כי אפשר שמיהרו מדי לוותר בנושא הזה. מצד אחד הוא מסביר מדוע הגיוני היה לוותר בנושא הפיצויים האישיים לנכים – גם משום שהתעקשות על כך הייתה מסכנת את עצם החתימה על ההסכם כולו, שהיה כה חיוני למדינת ישראל (שהניצולים כבר היו חלק ממנה), וגם משום שאומדן הפיצויים לנכים עמד אז על 20 מיליון מארק לעומת 450 מיליון שהוקצו לפי ההסכם לוועידת התביעות לטיפול בעניין זה – ומצד אחר הוא מציג בנימה ביקורתית את הצד המקצועי הקר והמנוכר של הדיפלומטים, אנשי האוצר והיועצים המשפטיים שחתמו על הוויתורים הללו על הפיצויים האישיים לנכים כשידם אינה רועדת. אין הוא מכריע בין תיאור המנהיגים והפקידים שהתעלמו מן הניצולים ופגעו בזכויותיהם לבין תיאורו כיצד ההחלטות של אותם אישים לא עמדו בלחץ הציבורי שהובל על ידי אנשים פרטיים, על ידי ארגוני הניצולים ובעיקר על ידי מספר חברי כנסת שיזמו חוקים

מהם קיבלו בפועל את כספי ירושתם. שווי נכסי החברה הסתכם באמצע שנת 2008 בכ־746 מיליון ש"ח: 340 מיליון ש"ח בנכסי נדל"ן (קרקעות ודירות), 304 מיליון ש"ח במניות 'חברת יק"ט נאמנות', 10 מיליון ש"ח בניירות ערך ו-92 מיליון ש"ח בכספים – סימן טוב בדרך להסדרה, אמנם מאוחרת, של הסוגיה הכואבת הזאת.

ואף על פי כן משער כי הוויכוח הציבורי בשאלות אלה לא ידעך למרות החוק, ולמרות התחלת יישום המלצות הוועדה והחלטות החברה. שאלת הסכום שצריכה החברה להקצות לטובת ניצולי השואה ורחיפות העברת הכספים ודאי תמשיך לנסר בחלל האוויר. גם השאלות מהי אמת המידה להיזקקות, ואם רק ניצולים נזקקים זכאים ליהנות מכספי החברה, יחייבו מענה. האם על החברה לשמור בידיה די נכסים כדי להשיב ליורשים את רכושם אם אמנם יתבעו אותו? יש שיגרסו כי סיכויי ההשבה לרבים מן היורשים קלושים ביותר, וכנגד זאת עומדים גילם המתקדם מאוד של הניצולים וצורכיהם הבסיסיים. שיהוי בסיוע, אפילו לעוד שנה שנתיים, יהפוך אותו ללא רלוונטי. דעה נוספת שבוודאי תישמע, וגם היא הגיונית ביותר לדברי כץ, היא שעל החברה לאיתור ולהשבה להעביר כבר כיום את רוב רכושה לטובת הניצולים ולקבל שיפוי ממשלתי למקרה שיחסרו לה המשאבים כדי להשיב ליורשים את רכושם. אפילו המילים 'נפל דבר בישראל' שבתחילת הפרק, מילים המכוונות לפרסום המאמר ב'הארץ' ולסערה שחולל, ולשון הגוף שבה מנכיח כץ את עצמו בעלילה, אינם מעיבים על חשיבותו של הגילוי המחקרי של כץ, על תרומתו לשיח הציבורי שנגזר מגילוי זה ועל השינויים שכבר חולל.

אף שספרו של כץ אינו ספר ארוך יש בו לא מעט חזרות מיותרות שעריכה מוקפדת יכלה למנוע. גם היעדרו של תיעוד זר בולט, בעיקר

מחויבויות קואליציוניות ולהביא לתיקונים בדרכי חקיקה, והכול כמעט באופן מירי, כפי שכך עצמו כה מיטיב לתאר? מתמיהה גם החזרה על הפרכה שלפיה גילו הישראלים והחברה הישראלית את השואה ואת הניצולים רק באמצע שנות השישים. ההפך הוא הנכון: מיום הקמת המדינה כמעט לא הוסרה השואה מעל סדר יומה. הדיונים בכנסת ב'חוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם', ב'חוק יד-ושם' וביום הזיכרון לשואה ולגבורה; הדיונים בהקמת אתרי ההנצחה בקיבוצים לוחמי-הגטאות וביד-מרכזי, והפולמוסים שאלה עוררו בחוגי השמאל ובינם לבין חוגי הימין; הדיונים בשאלת גבורת הלוחמים והמורדים מול ולצד גילויי הגבורה הרוחנית; משפט גרינוולד, פרשת קסטנר ורציחתו ומשפטי הקאפואים; הדיונים בסוגיית השילומים ולאחר מכן בשאלת מכירת נשק לגרמניה וכינון יחסים דיפלומטיים עמה – דיונים אלה והשיח הציבורי סביבם ליוו את החברה הישראלית ולא הרפו ממנה יותר מעשור. ומי שלא היה מודע לכל אלה לא יכול היה להתעלם מן הזרועות שמספרים חקוקים בהן או לא לשמוע את רשימות המחפשים את בני משפחותיהם האבודים במדור לחיפוש קרובים של 'קול ישראל'. ואם משפט אייכמן אכן היה קו פרשת המים, ועם המשפט הזה אכן חלה התפנית ביחסה של החברה הישראלית לשואה ולניצולים – מדוע חלפו עוד יותר משלושים שנה עד שפרסם כך את מאמרו ב'הארץ', בשנת 1997? ומדוע לא היה די בכך עד שבאו אורלי וילנאי-פרברוש וגיא מרוז והחרו החזיקו אחריו ותרמו משלהם לראשית המפנה?

כך תרם תרומה חשובה בגילויי המחקריים ובהעמדת הסוגיה על סדר יומה של החברה הישראלית, ובכך כוחו. את הסברי העל והמשתנים המערכתיים כדי שלא תהא כוהנת כפונדקית' תדמיתנו, כדבריו הקולעים של בנימין מינץ, נצטרך, כך נראה, להמשיך ולחפש במחקרים אחרים.

אשר תיקנו חלק לא מבוטל מן הליקויים כמעט באופן מירי.

מעיק במיוחד ניסונו של כץ, בדברי הסיום שלו, ליישב את הטלטלות, הסתירות ואף אי הסדרויות שבמציאות כמה שהוא מכנה 'הסבר על', 'משתנה מערכתית' גואל, שהוא שואל מחוקרים אחרים, שביססו את הפרדיגמה הזאת כמקור כל עוולה, כל שגיאה וכל מחדל כמעט. על פי הסבר זה הניכור, שלילת הגולה וזרותם של הניצולים לאתוס הישראלי הם שיצרו את הבסיס האידאולוגי, הפסיכולוגי, הפוליטי והחברתי לנכונותם של הישראלים בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה להתעלם מצורכיהם של ניצולי השואה ומזכויותיהם; ורק עם משפט אייכמן, לא לפני ראשית שנות השישים, גילתה החברה הישראלית את הניצולים ואת השואה. זהו לכאורה הסבר פלאים לכל המצוקות בשנותיה הראשונות של המדינה, ובמקרה זה להתעלמות לכאורה מן הניצולים ולפגיעה בהם בעניין השילומים. אך הרעיון לא רק שהוא כבר חבוט מרוב שימוש, אלא שספק אם יש בו כוח פרשני. כיצד מתיישב הסבר זה עם היותה של החברה הישראלית אז חברה צעירה ואשכנזית, שמרביתה מהגרים שבאו זה לא כבר? וכיצד מתיישבת ראיית הניצולים כגורם ערטיילאי, זר ומנוכר עם העובדה שהשארית שנותרה לפלטה לא נבדלה הבדל של ממש מבני המשפחה ובני הקהילה שבאו לארץ לפניהם, וגם אם הניצולים עלו על כורחם עדיין היו בשר מבשרם וחלק טרי בזהותם ובזיכרונם של יוצאי אירופה בארץ? ואם האדישות וההתנכרות היו כה חזקות, כיצד הצליחו חברי הכנסת בנימין מינץ (אז מהרשימה המאוחדת של 'אגודת ישראל' ו'פועלי אגודת ישראל') ומשה ארם (קזנובסקי, 'אחדות עבודה'), שלא היו מגדולי הנואמים ולא מראשי הגופים החשובים בכנסת באותם ימים, לגבור על יועצים משפטיים, על ראשי האוצר ועל